

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

8/2023

UNIVERSITETI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

8/2023

ADABIYOTSHUNOSLIK * LITERARY CRITICISM *****
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Teshayeva G.J.	Adabiy parallel janri taraqqiyotining aytim masalalari	176
Рахимова Н.К.	Бахоуддин Навоийнинг "Аврод"ида "Дил ба ёр"лик momenti	181
Очилова Н.У.	Ўзбек халқ оғзини насодидида "от" образи	186
Рахимова М.Э.	Составление плана-указателя и анализ стихотворного текста как виды самостоятельной работы школьников	191
Yo'ldosheva M.B.	Badiiy tarjimaning o'ziga xos xususiyatlari va ularni baxtaraf etish usullari	196
Юлдашева Л.У.	Мост между культурами переводческое и литературное наследие Абдуллы Каххара в узбекской литературе	201
Shomurodova S.G.	Xalq dostonlarida kiyim-kechaklar bilan bog'liq motivlarning tasviri	207
Асанова Г.А.	"Minu bir kecha"da badiiy mahorat	211
Kasimova R.R.	Alisher Navoiy g'azallari inglizcha tarjimasida shoir va mutarjim psixologiyasi	216
Abdullayeva F.A.	"Ayriliq ostunasi" romanida tarixiy voqealarning badiiy ifodasi	224
Eshonqulova G.T	Preserving the implicitness of the original in translation	229
Ashurov J.A.	Erle Stanley Gardner's descriptive language in his novel "The case of the velvet claws"	233
Farmonova M.F.	Struktural tahlilda matn sarlavhasi asosiy obyekt sifatida	237
Abduraximova S.A.	Development of fantasy as a genre in English and Uzbek literature	241

Очилова Нилуфар Улмасовна,

Бухоро давлат педагогика
институтини ўқитувчиси, ф.ф.ф.д. (PhD)
nilu.2018@inbox.ru

Аннотация. Ушбу мақоллада ўзбек халқ оғ'зак ижодида энг кўп асхуыдиган табиат жансуи бу'лган "от" образи тахилга тартилган. Мақоллада ўзбек фольклоридаги ertiак, мақол, дostonлар каби наърий асарларда "от" образининг тинсолоштирилши тaдқиқ қилинган. Yuқorида санаб а'тилган бадиий жанрларида "от" образининг турли ҳолатларда бадиий тахвир этилиши, турли ма'ноларда келиши а'қувчи диққатини тортади. Шунини та'кидлаш керакки, азальдан от жансуи бахтариётисхуи маҳим аҳамийатга эга бу'лган жансуи тахвирга кирadi. Отилар бarchа даврларда энг керakли ва қимматли алов ванитаси ҳисобланиб келинган. Darhaqiqat, тaлпорлар замонлар оша а'з қадр-қимматини ҳали ҳaмизгача сақлаб келмақда. Azальдан, отлар транспорт ванитаси, жанглардаги асосий иштирокчи, исхоннинг ҳаётини янгиллатувчи ахфaсида қатор ваниталарни бажарadi.

Калит сўзлар: от образи, тотем, ertiак, мақол, doston, тахвир, давр, ранг.

ОБРАЗ «ЛОШАДИ» В УСТНОМ ТВОРЧЕСТВЕ УЗБЕКСКОГО НАРОДА

Аннотация. В данной статье анализируется образ «лоша», который является самым распространенным природным существом в узбекском фольклоре. В статье рассматриваются репрезентация образа «лоша» в прозаических произведениях, таких как сказки, пословицы узбекского фольклора. Внимание читателя привлекает художественное воплощение образа «лоша» в разных ситуациях и в разных значениях в названных художественных жанрах. Следует отметить, что с незапамятных времен лошадь была одним из важнейших существ для человечества. Лошадь во все времена считалась самым необходимым и ценным средством охоты. Фактически, стереотипы по-прежнему сохраняют свою ценность с течением времени. Лошади являлись источником ряда задач как средство передвижения, главной участник сражений и как способ облегчить жизнь людей.

Ключевые слова: образ коня, тотема, сказка, пословица, эпос, образ, эпох, символ.

IMAGE OF "HORSE" IN ORAL CREATION OF THE UZBEK PEOPLE

Annotation. This article deals with the image of "horse", which is the most common natural creature in Uzbek folklore, is interpreted. The article examines the representation of the image of "horse" in prose works such as fairy tales, proverbs, and epics of Uzbek folklore. The reader's attention is attracted by the artistic representation of the image of "horse" in different conditions and meanings in the above-mentioned artistic genres. It should be noted that since time immemorial horses have been one of the most important creatures for mankind. Horses have been considered the most necessary and valuable means of hunting in all times. In fact, they still maintain their value over time. From time immemorial, horses perform a number of tasks as a means of transport, a main participant in battles, and as a way to make life easier for people.

Key words: image of a horse, totem, tale, proverb, epic, image, era, symbol.

Кирини. Туркий халқлар оғзак ижодида от тотемига алоҳида аҳамият берилган. Археологик қазинмалар даврида яшган от ва яшган одам шавлидаги тахвирий асарларининг топилиши ҳам отга эътиқоднинг қадимий рангидир. «Гўрўгли» туркумидаги дostonларда Гирот, «Алломини»да Бойчибор, киргиз эпоси «Манас»да Оқула, олтой туркийларининг эпоси «Маадай Қора»да Карниш Қулоқ каби отлар образига катта эътибор берилиши тотемистик қаравлар натижасидир. Хусусан, Р.С. Липецкий «Турк-монгол эпосида ботир ва унинг тулпор образлари» маълумотида тадиққоти энг машҳур ишлардан бири саналади. Монография шакли қисмдан иборат бўлиб, баринчи қисми ботир образига иккинчи қисми от образига бағишланган. От образи бoбoда отнинг кўп қатламли тахвири (аждод, ҳоний, башират), нутқи, отнинг фазилатлари, подaлар, подaларини олиб қочиб, отбoқарлар, отларни парвардиш қилиш, отга муносабат, от асбoқлари, от тахлaш ва йўл юриш, дostonдаги

жанговар от, от шойгаси, отчилик, отга мактовлар каби мактулар ҳақида сўз юритилади. Р.Липснинг фикрича, жанговар отнинг энх кифаси куллардаги от тасвиридан минг йиллар ёшроқдир. Унда кўп нарсаси архаик анъаналарга асосланган. Аммо отиқ-отиқ ҳайвон сифатида отга ситиниш, шувингдек, ёвбойи отга (насолит дари ёрлардаги расмлар бунини тасдиқлаб туради), сўғери хонакилаштирилган отга ҳам тегишли бўлиши мумкин. Вақтлар ўтиши билан у транспорт воситасига айланади. Р.Липс ҳам отнинг фольклордаги асосларини қадимий тотемистик қарашлар, от кулларига боғлайди. У турк-мўғул дostonларидаги отлар ҳақида фикр юратар экан, «жанговар от», «чавандоз от», «арава от» кабилар терминларини қўлайди ва уларнинг алоҳида ақиқатларини кўрсатиб беради. Ҳақиқатан, фольклорнинг маҳол, эртақ, дoston жанрларидаги асарлар бунини тасдиқлаб туради. Бинобарин, биргина «Хушкелди» ва «Қўндоғ билан Юлдоғ» дostonларида отларнинг ўттиклик ортқи номлари кўрсатилади. Жумладан, арабча беҳа, тоғи, дуладу, ёб, юғурик, патрол, чўммоқ, чўбир каби от номлари келтирилган. Ёхуд «Гўрўғли», «Алломини» каби энх асарларида ҳам от образи бош қаҳрамоннинг энх яқин дўсти, ҳамроҳи, қўмақчиси бўлиб келади. Халқ отиқни ижода, асосан, Ғарот, Ғирқў, Тамирқў, Маҳмудқў, Шайхирқў, Бойчибор номи отлар образлари бу жанрдан аҳамиятлидир. Масалан, «Гўрўғли» дostonида «Гўрўғлининг болалиги» қисмида Гўрўғли сўғулик отини қадрига чинганида йўлдаги йўловчилар билан сўхбатидан намуна: от тилайсани? деб. Гўрўғлидан уч маротиба сўраганида ҳам, у от деб жавоб беради¹. Юқоридagi лавҳада дoston қаҳрамони Гўрўғли Ғаротда ўзини нард ва жасур ҳас этини тасвирлаганини, бу отнинг энх қаҳрамон ҳақида муҳим ўрин тутишини кўрсатиб туради. Тарих саҳифалари ёддошларининг отлар учун жанг олаб борганликларини ҳам асослаб туради. Бинобарин, Хитой императори Фарғона самовий отлари учун уруш очган. Ёки «Алломини» дostonида Бойчиборга рақиб сифатида Қўқалдоғнинг оти Қўқалдоғ ҳам қатнашади.

Методология. Бойчибор Алломинининг содиқ дўсти, йўлдаги йўловчин, уни сўзсиз англайдиган сардоши сифатида алоҳида аҳамиятга эгадир. От образи халқ отиқни ижода ва ёзма адабиётда олодлик, куч-қудрат тимсоли сифатида талкин қилинади. Шунини таъкидлаш керакки, «Алломини» дostonида Бойчибор нафақат куч-қудрат ҳамда ақл-идрок тимсоли, балки ҳақиқий дўст сифатида ҳам тавдаланади. Биргина Бойчибор исмининг берилишида ҳам кўп маъно бор. Бойчибор дегани «бойларнинг чинор», «содиқ» деган маъноларни англатадики, бу отнинг сарфазликларига ишора қилади. Айниқса, дostonдаги Барчининг Бойчиборга қилган муножаатида унинг:

Қўру-ё қўр, ҳайт-а, тўрамнинг оти,
Оқ тўғиш – айловнинг, соғиш – шипарти,
Қўйганидан гапни гапга улайин,
То ўзгуча сайисинг бун қўрайин...
Ўйинмай қўймасан қўлдан хонам,
Оқ уриб йиғлайди маҳдайин сағам,
Қалмоқда қолмасан гулдайин таним,
Ўн нақиб ой сени Бойбўри боқам,
Ғардининга Қалдирғоч қўтас тақди,
Йиғлатмагин Барчин гулдай бебаҳоди,
Қўру-ё қўр, ҳайт-а, тўрамнинг оти.

Бу муножаат китобинда отга нисбатан исҳар, умид уйғотади. Ахир Ватан тақдари биргина Бойчиборнинг ҳаракатларига боғлиқ бўлиб қолади. Бинобарин, Р.Липснинг фикрича: «От хўжайинининг ҳомийси ва сардорин, уни олдиқдан кўра билши, қийин вазиятлардан қутқарувчи, чавандозини отлар давоқаларда бўйсундаридагидан кучли иродага эга бўлиши керак. Ҳатто бурч тўғусида ҳам у бошдан қаҳрамон ботирдан баланд туради». Ўзбек халқ дostonларида от образи билан боғлиқ энх формулаларини ўрганган Г. Джуракулова бу ҳақида ёзди: «Дostonда от олдиқ улов эмас. У гапга тушунади, зарур вақтда ҳатто тизга қираб, гапирди, қаҳрамонга йўл-йўриқ кўрсатади, янглишган пайтда тавбех беради, душманга қарши курашда қаҳрамонини ҳақиқат қилади, жанг майдонинда қаҳрамонга қўшилди, душман аскарига ҳужум этиб, тизлаб, тизлаб, уни мағлуб этинида бирга қатнашади. Энх от қаҳрамон бошига қўлфат тушганда ачинади, йиғлайди, ярадор нақибни жанг майдонидан қалас қилади, қаттиқ ярадорлигини туфайли ўз устида беҳуш бўлиб қолган қаҳрамонининг аҳволини пайқаб, уни беҳавотир ерга эгтади, қўриқлайди». Сабаби, тўғал бир қитининг ўнга юрди, бетона одамлар орасида умрининг олдиқгача қилиб кетини кўрқув бор эди. Бойчибор жа

унинг сўзига нажоткор фаршаси эди. Демия, Бойчобор бош қаҳрамонининг энг оғир ҳимлардаги йўлдоши ва қўлдоши сифатида тасвир этилган.

Натижа ва муҳокама. «Равшан» дostonида Равшанининг оти Жийронкуш ва Гўрғўганининг оти Гиркўк билан боғлиқ тасвирлар мавжуд: «...Отасининг Жийронкуш деган бир оти бор эди, гаҳюга минадиган, шу Жийронкушнинг олдида келди. Жийронкуш ҳам шундай от, тўрт оёғи ҳам тент тушган, бикини ёнқ кенг тушган, парларининг дуоси теккан, қарингайининг ҳавоси теккан». Сажъ асосида ёзилган юқоридаги бадий лавҳада Жийронкушнинг портрети ифода этилган. «Тўрт оёғининг тент тушганлиги, «бикени ёнқ кенг тушган»лиги сингари деталлар буни тасдиқлаб туради. Қолаверса, «парларининг дуоси теккан» дейилишида Жийронкушнинг ҳосиятли от эканлигига ишора қилинган.

Жийронкушнинг ёл, қуёрути майида,
Мардининг қилганига ҳамма қойилди,
Обру талаб Равшандайин ёл бола,
Маҳкам тортиди майин ипак айилди.

Дostonида ҳикоя қилинишча, Равшан Аваз анакисидан араблагандан сўнг Зулҳуморни ишлаб Шарвон мамлакатига йўл олади. Шу сафарда унга Гиркўкнинг ақлоқидан бўлган Шарвонкуш исмли от ҳамроҳлик қилади. Бу Жийронкушнинг ёллари майиллиги, Равшанининг «майин ипак айилди маҳкам тортиб» йўлга тушганлиги ифода этилган.

Дostonидаги Гиркўк тасвири билан боғлиқ сатрлар ҳам эътиборни тортади. Ҳасанхон ўғли Равшанининг Шарвон элида банделикка тушганлиги хабарини эшитгандан сўнг унга қутқариш учун отаси Гўрғўганининг Гиркўкни миниб йўлга тушади:

.... Отга содди дирқекка,
Қойил бўлдинг эрликка,
Сувени чўлда бедов от
Голд чикка, голд пукка-пукка.
Қамчи урса ўйнайди,
Йўлларда дирқек-дирқек.

Бу лавҳаларда Гиркўк «бедов от» деб талғи олинган. Умуман, дostonларда учрайдиган «бедов» сўзи араб тилидан олинган бўлиб, чўлда яшовчи, сакройи маъносидagi бадавий сўзга яқин деб талғи этилади. Шу билан бирга мажкур сўзнинг маъно қўчиши натижасида араб оти, човқир, учкур сингари сифатларга эга бўлган от маъноси юзига келган. Шундан келиб чиқиб, Ўзбек тилининг изохли пугатида «бедов» сўли югуриш, учкур ёки араби сакройи от маъноларида келиши айтилган. Буни Г.Джуракулова фикрлари ҳам тасдиқлаб туради: «Эшик от обранга нисбатан нақшкарда, бедов, доз, кўк, араби, тулпор, хонзот, аргумок, тўбичоқ, широк, асби този, асби куш каби кичик эрик формулалар доимий қўлланади». Юқоридаги сатрларда ҳам Гиркўкнинг учқурлиги, сувени чўлда олиб бориши «чикка», «пукка-пукка», «дирқек-дирқек» сўзлари орқали муволазамий тасвир этилган:

От боради ариллаб,
Отган ўқдай шариллаб,
От алқими – тоғи шамол
Мис қарнайдай зариллаб.
Сувени чўлда Гиркўк от
Бораёттир шариллаб.

Бунда ҳам «ариллаб», «шариллаб», «зариллаб», «париллаб» сингари ҳолат билдирувчи феъллар шайрий оҳангги таъминлашдан ташқари чўлда шамолдай учиб бораётган Гиркўкнинг ҳаракатларини очиб беришга хизмат қилган. Бу билан Ҳасанхоннинг ўғли Равшани қутқаришга бориш ҳолати таъсирчан ва ҳаётий ифода этилган.

От боради асирлаб,
Отган ўқдай тасирлаб,
Тилла утанги, маҳси-каши
Тепсинганда касирлаб.
От қўлди жилиб,
От ёлга тикилиб,
Шип-шип қамчи тортиди,
Қор-ёғирдай тўкилиб,
Сувени бўлда Гиркўк от

Бораётир ютуниб.

Юқоридеги ситраларда ҳам кўлланиш «асирлаб», «отасирлаб», «жасирлаб» сангари ҳарикат феъллари Гиркўкнинг чопқарилтига янгира қилса, «сиглаб», «тикилаб», «тўкилаб», «ютуниб» сангари сўзлар эса унинг ўз мақсади йўлда машаққат билан йўл босаётганлигини билдириб туради. Ёани:

...От боради иркяллаб,
Кийикдай бўи диркиллаб,
Остидаги Гиркўк от,
Пита кўрса паркяллаб.
Гиркўк ўзин тушиб от,
Отиб кетиб боради.
Ҳасан ширин жонини
Сотиб кетиб боради.
Чанг тўшиб ёларин
Тутиб кетиб боради.
Не бир баланд тоғлардан
Ўтиб кетиб боради.
Гиркўк отининг туёғи
Осмонга отиб тупроқин,
Отиб кетиб боради.

Достонда Гиркўк бош қаҳрамоннинг энг кийин давлардаги йўлдоши ва қўлдоши сифатида талкин этилади. Унинг «шамолдай, икки кўзи ёндай, кулоғи каминидай, қаноти бор қушдай» бўлиб олиб боришида ҳам бу маъмул сезилиб туради. Қолаверса, Гиркўк «асл эр тулпар» деб ифода этиладими, бу ҳам унинг асарда муҳим ўрнни тутганини билдириб туради. Унинг ёрдамида Ҳасанхон айтадиги муддатда Шарфои анига етиб боради ва ўли Равшанини дор остида қутқаради. Шу жиҳатдан достондаги Гиркўк образи ўнда жуда катта ғийий-бадний юкин олади. Бу кўпроқ унинг энг қаҳрамоннинг энг кийин давларида ҳамроҳлик қилиши баробарида, унга дарддош бўлганлигини ҳам асослаб туради.

Отларга бўлган юксак муҳаббат Шарқ халқларига аниқ аждодлариданоқ мерос бўлиб ўтган ғазилатдир. Қадимги Турон дёғрида мавжуд бўлган Доқон давлатининг айнан «Самовий отлар» билан бутун дунёга машҳур бўлганлиги ҳам барича маълум.

Ўзбек халқ алавларида фаршад «кулуним», «кулунтойим» дег эркатланган:

Алла, кулуним, алла,
Мангу ўланым, алла,
Кулунтойгиним, алла,
Кескатоийгиним, алла.

Халқ эртақларида ҳам от образи муҳим ўрнни тутди. Бинобарин, «Зумрад ва Қиммат» эртақдаги қуйидаги энгид эътиборли: «Бир куни кампир ош қилмоқчи бўлиб: – Қизим, томга чиқиб ўзин олиб тушгин, – дебди Зумрадга.

– Хўн бўлади, бувижон, – деб Зумрад томга чиқибди.

Том жуда баланд экан, у ердан ҳаммаси кўринар экан. Қиз атрофини томоша қилиб туриб, қадрдон уйига қўз тушибди. Юраги уяниб, йиғлаб юборибди.

– Нега йиғлапсан, жон қизим? – сўрабди кампир.

– Уйимизни кўриб қолдим, отамни соғиндим, – деб Зумрад йиғлаб юборибди. Зумрад томга чиқганида уйига кўради ва отасини соғинганини аниқ қилади. У маълум ҳолда томдан тушади. Кампир уни муната бошлабди. Эрталаб томг отганида у қитчадан уйғотади:

– Қизгиним, уйинчоқларингни йиғиштир. Сени уйингга жўнатаман, – дебди кампир, – томда қитил ва оқ сандиқ бор. Оқ сандиқни қолдириб, қизил сандиқни олиб туш.

Ўзи эса ўрмонга кириб кетибди. Зумрад нарсаларини йиғиштиргўнча, у саман от қўшилган аравани етаклаб келибди. Аравата қизил сандиққа жойлабди, Зумрадга эса ўтқаниб:

– Қалитини ушла. Уйингга борганингдан кейин сандиққа очасан, дебди.

– Қиз кампирга миннатдорчилик билдириб, хайрлашибди-да, йўлга тушибди². Бунда саман от ҳақида гап боради. Эртақда бу отга ажобий маъмул юкланган. Яъни саман от қўшилган аравани

LITERARY CRITICISM

оққўнига, меҳнаткан ва камтар киз Зумрадди манзилга – ўз уйига жуда кеска муддатда етказди. Демак, эртақда отнинг қаҳрамонини уюғи яқин қилувчилик мўъжизакор ҳислати ифодасини кўриш мумкин. Қолаверса, бу от фақат эгуликка хизмат қилади. Чунки Зумрад ўтай онадан оғир кўрган, жуда меҳнаткан, одобли киз. Сехртар кампир унинг шу фазилати учун тақдирлар экан, уни соғалари билан саман отда ўз уйига уютади. Қимматин эса дингасалиги, ниҳоятда тантқиқлиги, безбетлиги учун уйига яёя юборади. Саман от шу жиҳатдан эртақда маммуи ташийди.

Ўзбек халқ мақолларида ҳам от фазилатлари улуғланган. Жумладан, «От – йигитнинг йўлдоши», «От – йигитнинг қаноти»¹ каби мақолларда отнинг инсонга дўстлиги «йўлдош», «қаноат» метафоралари орқали ифода этилган бўлса, «Этик кийсанг, эр бўласан, Отга минсанг, шер бўласан», «Той отга етказар, От – муродга» мақолларида эса от мардлик тимсоли, инсон орзуларини руббга чиқарувчи хайвон эканлиги ўқтирилган. «Чоқир от – ўткир пичоқ» мақолида отнинг чакқовлиги, чоққирлиги ўткир пичоққа ўхшатилган. «Яхши от ёд қадирар, Ёмон от лат қадирар», «Яхши от жонга шерик, Ёмон от – молга», «Яхши от – кўшаник», «Яхши от оёғидан оғар», «Яхши от тўрғасини орттирар, Ёмон от – қамчисини» сингари мақолларда эса отлар яхши ва ёмон тариқда тасниф этилиб, яхши отнинг фазилатлари (меҳрибонлиги, ризқи улувлиги, кўнга хизмат қилиши) қабила улуғланган.

Хулоса. Ўзбек халқ оғлаки ижоди, айниқса, дostonларда от энг қаҳрамоннинг содиқ дўсти, йўлдаги йўлдоши, сирдоши; эртақларда қаҳрамоннинг оғирини енгил, уюғини яқин қилувчи мўъжизакор куч эгаси сифатида талқин этилган бўлса, мақолларда мардлик тимсоли бўлиб келади. Кўринадики, халқ мақолларида ифода этилган от образи ҳам унинг серфазилат хайвон эканлигини, асрлар давомида инсонга дўст бўлиб келганлигини асослаб туради.

АДАБИЁТЛАР:

1. "Alpomish" o'zbek xalq qahramonlik dostoni. "Sharq" nashriyot manbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. -T.2010. B - 147.

2.G'o'ro'g'li dostonlari. Aytuvchi Rahmatulla Yusuf o'g'li. 4 jildlik. -T. Yozuvchi nashriyoti.1996. – B.81.

3.Джуррахулова Г.Ш. Ўзбек халқ дostonларида от образи билан боғлиқ энг формулалар ва уларнинг бадийёти. номин ф.ф.д. дисс. –Т., 2021. –Б. 29.

4.Липец Р.С. Образы богатыря и его коня в тюрко-монгольском эпосе.// М.: 1984. –С. 125.

5.Нововий асарлари луғати. –Тошкент: Г.Ғулом номидagi Адабиёт ва санъат нашрийоти, 1972. –Б. 78.

6.Ravshan dostoni. Aytuvchi: Ergash Jumanbulbul og'li.T., Sharq. 2011.–B.174.

7.O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. 4-jild. - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2008.–B.205.

8. <https://uz.dailyhoroscopeastro.com/horse-symbolism-meaning>